

Выявлено, что художественные модели писательницы базируются на основах мистификации и мифологизации сакрального. Мистифицированный идеальный мир – Убежище как духовная субстанция может одолеть абсурдность технизированной цивилизации – мусорник и помочь возрождению личностного “я”.

Ключевые слова: мистификация, цивилизационная абсурдность, одиночество, “мусорник”, “убежище”, возрождение.

Summary

In the article are analyzed the toposes “the dust-heap” and “the refuge” in Galina Pagutyak’s prose as literary measurements of urban and post urban ways of life. These ways present the basis problems of human being: the researches of saving from the nonsense of civilization, the human estrangement, the loneliness. It is found out that writer’s artistic models are based on the mystification and mythologization of the sacral. The mystified ideal world – The Refuge – as the spiritual substance can overpower the nonsense of technicalized civilization – The Dust-heap – and help to revive the personal “I”.

Keywords: the mystification, the nonsense of civilization, the loneliness, “the dust-heap”, “the refuge”, the reviving.

УДК 82-311.4(477)

Ставнича О.М.,
аспірант,

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

КОЛІЗІЯ “СТОЛИЦЯ – ПРОВІНЦІЯ” В АСПЕКТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МІФІВ У РОМАНАХ Г. ТАРАСЮК, М. ЛАЗАРУКА, М. ГРИМИЧ

Логіка існування міста зумовлена цивілізацією, воно є соціумним витвором, тому закономірно слугує місцем для формування і функціонування наративів на зразок соціальних міфів. Їх поява спричинена (серед інших чинників) і наскрізною рисою урбанізації – суттєвою зміною засад спілкування людей як із природою, так і один з одним, в результаті чого виникає розбалансованість між природними й соціальними ритмами за домінування останніх, змінюється якість отримання інформації, способи її засвоєння та характер реагування на неї [14, 659]. Соціальна міфологія стає невід’ємною частиною повсякденного буття людини, оскільки впливає на формування світогляду, просто й раціонально пояснює світ, матрично опрацьовуючи навіть нові явища. Йдеться про стереотипи, що впорядковують дисперсність сучасності на рівні побутової свідомості, яка існує очевидно та природно, тому вміст її сприймається як апіорі істинний.

Художня література, оприявнюючи ті чи ті елементи дійсності (розглядаємо систему “твір – суспільство” як символічну [15]), безпосередньо або опосередковано виражає певні суспільні уявлення, концепції, погляди, ілюзії, – тобто стає символічним простором вираження мисленнєвих стереотипів певного суспільства. У зв’язку з актуалізованістю у соціально зорієнтованій прозі і масовій літературі початку 21-го століття колізії “столиця – провінція” (Павло Загребельний, “Брухт”;

Юрій Мушкетик, “Морок”; Галина Тарасюк, “Покоївка”, “Короткий танець на віденському балу”; Люко Дашвар, “Село не люди”; Євген Положій, “Потяг” та ін.), на часі видається дослідження образно оформленого урбанного хронотопу з погляду розгортання на сторінках прози міфічних уявлень за його конститутивної ролі (композиційно-, сюжетно- та смислотворчої). Метою розвідки є виявлення специфіки зображення конкретного урбаністичного локусу (столиці/містечка) в його динамічній соціополітичній сфері – моделюванні й функціонуванні ідеологічних утворень, таких як соціальні міфи політичного спрямування. Основна колізія при цьому будується на бінарних опозиціях “столиця – провінція” та “місто – село”, однак друга пара менш запотребована у сучасній літературі, де висвітлюються елементи соціальної міфології, позаяк село виступає переважно споживачем готових ідеологем та світоглядних уявлень, наданих за допомогою ЗМІ (тому домінантним є образ села як жертви урбаністичних процесів [8], винятком є сатирична візія адмінідиниці Корчми у романі “Цінь Хуань Гонь” Галини Тарасюк). Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: проаналізувати семантику соціальних міфів політичного спрямування у різнорівневих зв'язках художнього та реального просторів; визначити роль урбаністичних локусів для художньої експлікації міфологеми виборів, символіки влади, ідеологічних конструктів популізму та месіанізму; довести закономірність розмивання опозиції “центр – периферія” у контексті авторських інтерпретацій колізії “столиця – провінція” як базисної для художнього конструювання конкретних соціополітичних наративів.

Ґрунтовні аналітичні праці, присвячені різноманітним аспектам функціонування “міського тексту” (зокрема, петербурзького), належать російським дослідникам В. Топорову, Ю. Лотману, К. Юдіній, Л. Прохоровій, І. Франк-Каменецькому та іншим. У вітчизняному літературознавстві найбільш вичерпно наукову рецепцію урбаністичної тематики подав В. Фоменко у докторській дисертації “Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика” (2008).

Досліджували парадигму “столиця – провінція” М. Стріха (“Субкультури й меншини”), О. Соловей (“Світ без літератури був би в ліпшому разі провінційним супермаркетом”), з точки зору історіографії – Я. Грицак (“Страсті за націоналізмом”), репрезентували в есеїстичних текстах О. Забужко (“Метрополія і провінція”, 2000), Ю. Андрухович (“Мала інтимна урбаністика”, 1999). Розглядом особливостей урбаністичної літератури, пошуком тожсамості окремих міст (Києва, Львова, Харкова тощо), прочитанням локального урбаністичного топосу як тексту займаються Я. Поліщук, Я. Цимбал, Л. Малес, О. Русина, В. Левицький, Н. Пазняк та ін.

Роль столиці й провінції в історії літератури на прикладі французької, американської, польської, російської та української літератур Володимир Даниленко (“Лісоруб у пустелі”) піддає аналізу під кутом зору “співвідношення між кількістю та вагою письменників, народжених у столиці та провінції” [2, 67]. На думку дослідника, Америка, Польща та Україна створили горизонтальні моделі літератур, у яких офіційний центр в діяхронії мало впливав на їхній розвиток, горизонтальна модель

домінує і в сучасній українській літературі, що, за В. Даниленком, свідчить про відсутність традиції підпорядкування периферії центру [2]. Ярослав Поліщук (“Топографіка міста”) приділяє дослідницьку увагу активному формуванню індивідуальних регіональних ідентичностей на сторінках художньої літератури (твори “станіславського феномену”, “П'ять листів до “Поступу” Тараса Прохаська, “Атлас автомобільних доріг України” Сергія Жадана тощо) [10]. Таким чином, більшість дослідників концентрують увагу на культурному та історичному аспектах літературного освоєння урбанного простору, не прагнучи зафіксувати елементи соціальних міфів у співвідношенні з ним.

Специфікою дослідження є, з одного боку, розгляд стереотипних світоглядних утворень політичного спрямування, що формуються у художньому тексті за допомогою конструювання конкретного міського хронотопу, а з другого, текстуально окреслений реальний урбаністичний простір (соціально детермінований) як чинник формування і сприятливе середовище функціонування та розповсюдження соціополітичних уявлень. Також спробуємо показати приховану символіку тих чи тих міфічних утворень, які становлять частину більш широкої соціальної міфології.

Соціальні міфи політичного спрямування в комплексі української прози кінця 20-го – початку 21-го століття представлені такими різновидами: міф державності – створюється за допомогою художнього відображення процесів розбудови і демократизації, соціальної стратифікації, символізації втіленої влади, образу героя-державника, міфологеми виборів; популістський міф, що ґрунтується на ототожненні узагальненого образу народу з державою, та експлікується письменниками подвійно: у руслі народницької традиції та деміфологізаційно, трагічно-сатирично. Національний менталітет, демагогія провідників, дихотомія “українці – росіяни”, міфологема месіанізму, комплекс малоросійства конституюють даний комплекс міфологічних уявлень; міф подолання тоталітаризму полягає у деструкції радянських ідеологем; міф окциденталізму, що тлумачиться як некритичне прийняття міфологізованої картини західного суспільства, або “антиокциденталізм” як іронічне ставлення до всього “західного”; національний міф – окреслюється за допомогою образів-символів України, національної символіки, міфеми дому-держави тощо [12].

Прикладом осмислення сучасних міфів в обмеженому часопросторі та на актуальному соціополітичному матеріалі слугують романи “Варфоломієва ніч” Марини Гримич, “Інавгурація” Мирослава Лазарука та “Цінь Хуань Гонь” Галини Тарасюк. Симптоматично, що дія в усіх названих романах відбувається у провінційному містечку або в умовному місці, що уособлює провінцію в цілому. Містечко з притаманними йому ритмом і способом життя, власними історико-культурними координатами, з підкресленою локальністю виступає не лише обрамленням чи сюжетним фоном, мотивом чи культурним топосом, а своєю замкненістю, наявністю власного доцентрового тяжіння слугує для унаочнення загальносуспільних проблем, дозволяє письменникам досягти конкретності

художнього зображення, а також створити мініатюризovanу символічну модель українського політикуму. Саме з цією метою романний сюжет розбудовується письменниками довкола міфологеми виборів як соціально заданої моделі, заснованої на архетипній матриці початку нового історичного часу (особливо акцентує це специфічно українське розуміння Галина Тарасюк у романі “Цінь Хуань Гонь”), на символізації втіленої влади, змалюванні образу героя-державника і популістського міфу.

Локус провінційного містечка NN (охарактеризованого як “районне містечко однієї з країн пострадянського простору” [1, 8]) у романі Марини Гримич окреслено за допомогою образу-символу клумби як “втілення соціалістичного порядку” й офіційної естетики та загального опису, іронічного за тональністю, в якому наголошено знакові конститутивні одиниці простору, історичної пам'яті та національного менталітету: “Запилена, обшарпана сіра будівля колишнього райкому партії – тепер міська мерія чи райдержадміністрація; навпроти – через площу – пам'ятник Невідомому солдатів зі сколупнудим носом і з голубом на голові; універмаг з великими вікнами, немитими ще з часів розвинутого соціалізму, й неодмінний атрибут центральної площі райцентру – клумба” [1, 8]. Спроба міфологізації містечкового простору відбувається через іронічну проекцію локальних незначних подій на всесвітні масштаби та використанні семантики епічного часу, детермінованого повільним ритмом життя периферії [1, 9].

У розгортанні міфологеми виборів письменниця акцентує протиставлення між провінцією та столицею в галузі передвиборних технологій, паралельно проводячи думку про засадничий духовний контраст метрополії та периферії: провінція за визначенням “анахроністична” (Варфоломійович законспектовує томик Леніна, оскільки “в далекому провінційному містечку було обмаль літератури з політичного іміджмейкерства” [1, 30]), але порядна й керована вищими цілями, а “просунуті шарамижники” – іміджмейкери зі столиці, що використовують передові західні технології – безпринципні й морально потворні. Однак важливим в контексті досліджуваного питання є те, що спільність мети урівнює різні вихідні позиції однаково кінцевим результатом: міфологічні уявлення серед людської маси формуються однаково успішно, незалежно від методів. У цілому, передвиборчий спектакль “не відрізняється особливою оригінальністю від спектаклю сусіднього виборчого округу і взагалі всіх виборчих округів пострадянського простору” [1, 62] – однак типовість виборчої кампанії не обмежується поясненням постімперської стереотипності мислення, М. Гримич переводить проблематику в іще ширший план – апелює до загальних механізмів міфомислення (К.-Г. Юнг), властивих усім людям в усі часи [1, 68–69], схильності до легковір'я й небажання мислити.

Міфологема виборів виявляє “больові точки” української дійсності в контексті світоглядної колізії “столичності – провінційності” у сатиричному романі-антиутопії (або памфлеті на нашу дійсність, як зазначає Леонід Пастушенко [9]) “Цінь Хуань Гонь” Галини Тарасюк. Автор свідомо обирає провінцію основним об'єктом зображення, оскільки саме вона є втіленням за давнених ментальних хвороб

українства: комплексу меншовартості, малоросійства, бездіяльності, слабого відчуття національної ідентичності, демагогізму, байдужості, постімперського атрофування мислення. Провінція виступає тут феноменом не стільки геополітичним, скільки духовно-культурним [3, 206], характерним для всього пострадянського простору.

Віртуальний хронотоп сатиричного політичного роману вимагає конституювання деяких понять, і письменниця наводить їх сама, використовуючи засоби сатири, гротеску, несподіваного ракурсу загальновідомих речей (наприклад, виголошене “похвальне слово олігархам”). Сюжетотвірний топос розгортання подій (з авторського уточнення впливає, що це місто обласного підпорядкування), названий у творі Адмінідицією Козацька Корчма, дефінується так: “Адмінідиція – так після адмінреформи на абрикосово-бурячковому витку ВелПерРеву стали називати усі поголовно села, хутори аж до селищ міського та міст обласного підпорядкування” [13, 18]. Автохтони краю, або титульні країнці, як їх називає Галина Тарасюк, почали пошук власного ідентитету тільки завдяки тиску зовні, коли виникла загроза остаточного зникнення України [13, 14]. Роман насичений соціальною проблематикою, алегорично викладеною, афористично й гротесково увиразненою, але найяскравіше репрезентовано стан перманентних виборів, який зруйнував традиційний циклічний аграрний час, замінивши його ілюзійним “виборчим”, про що іронічно свідчать новітні народні прикмети: “Якщо енергетична криза починається навесні і катма в корчмі світла, а на кухні газу, то вибори – восени, а коли навпаки – то навпаки!” [13, 4]. Самі вибори пояснюються як “традиційне щорічне волевиявлення народонаселення – символічного носія влади щодо того, кому її вручити, яке переросло у фольклорні фестини “Козацькі забави”. За Конституцією Країни мали би відбуватися раз у чотири роки, однак, зазвичай, надто в роки особливого політичного піднесення, бувають і двічі, і навіть тричі на рік” [13, 18]. Такий стан Великої Перманентної Революції характеризує глибоку соціумну кризу, коли пов'язувані із певними формами вибору майбутнього (неефективними у контексті українського пострадянського суспільства) сподівання обертаються фікцією і черговим “витком революції”, близнюково подібним і таким же безрезультатним, як попередній.

Роман “Інавгурація” М. Лазарука також розгортає міфологему виборів (закорінена на підсвідомому прагненні людини до змін: актуалізується архетип чину, подвигу, особливо яскраво це видно з використання мілітарної символіки у творах масової літератури, наприклад, “Тероріум” В. Кожелянка, “Четверта революція” П. Солодька). В епізоді інавгурації новопризначеного губернатора краю відображено так званий міф про історичний початок [5], що розуміється як один із політичних стереотипів, інкорпорованих в індивідуальну свідомість на рівні формованого обов'язковою освітою та засобами масової інформації соціального підсвідомого. Цей міф автоматично спрацьовує за будь-яких значущих змін у суспільстві (чи тих, що претендують називатися такими; або тих, що постульовані як такі у зацікавлених структурах), за допомогою соціального підсвідомого провокуючи

відтворення автоматизованої поведінки, зафіксованої попереднім досвідом (особистим або колективним).

Періодичне нагадування авторів про “містечковий” топос розгортання подій і формування політичних нарративів, підкреслення за допомогою деталей провінційності має на меті створення типового, але відцентрово дистанційованого уявного простору, який зрештою може бути транспонований на будь-який реально існуючий локус – як периферійний, так і центральний. Урбаністичний простір формує людину морально відчужену, однак соціально адаптовану, “специфічний народ”, на який важко вплинути командним способом [1, 141], оскільки він більш незалежний, аніж “заляканий і затурканий селянин”. Містечкова спільнота зображується вкрай диференційованою, розпорошеною і М. Гримич [1, 105], і М. Лазаруком (неймовірна кількість партій, політичних осередків, угруповань сатирично зображуються письменником), і Г. Тарасюк (доводить до гіпертрофованого вияву – немає одностайності навіть у межах корчми, де за означенням зібралися боротися за спільну справу), що можна пояснити як внутрішнє розмивання гомогенності міського середовища [10, 123] з одного боку, а з іншого – як вияв політичної безпорадності й особливостей національного світосприймання (крайній індивідуалізм), який не дає утворити з народу керовану масу, але й перешкоджає здійсненню його конкретного волевиявлення.

Міф популізму формується саме на базисі поняття “провінції” як гаранту збереження скарбів народної душі й духовності, незіпсутості, чистоти переконань (образ Тетяни Горошко у М. Гримич, філософа Лодка у М. Лазарука, образи селян у Ю. Мушкетика), позаяк урбаністична проблематика в українській культурі історично асоціювалася з асиміляційними процесами, накиненими імперською політикою сусідніх держав [10, 123]. Опінія міфічному “народу” часто має трагічне забарвлення і створюється засобом контрасту: констатація упослідженості, національних вад тощо обертається майже народницькою апологією його прихованих чеснот. Саме за таким принципом створено образ-символ пам'ятника Невідомому солдату з відбитим носом (знак зневаженої нащадками історичної пам'яті), до якого звертає викривальні інвективи головний герой твору: “Він же нічого не чує і нічого не бачить! Він нічого не хоче знати! Бо він – це наш народ, забитий, сліпий і німий! [...] Над ним знущаються – позбавляють носа і честі, а він усе мовчить...” [1, 23]. Мотиви популізму наявні й у романах “Інавгурація” (резюме народного філософа Лодка, що “ціпом і без владних клейнодів махати можна”, який обстоює думку про несумісність екзистенцій владної та народної) і “Цінь Хуань Гонь” (влада народу є спекулятивною фікцією). Ще один стереотип, пов'язаний із популістським міфом – завдяки вродженій довірливості людей у провінції легше робити кар'єру різноманітним аферистам.

Образ “містечка” вибудовується письменниками на редукції загальних архетипних основ моделі міста у світовій культурі, демонструючи розгортання його історично ущербної ідентичності від нещодавнього минулого, бо “найбільше, що вони можуть собі пригадати, – то советська дійсність, відносно стабільна, через що

вона улягає ідеалізації в нинішній пам'яті” [10, 156]. Навіть образ ринку, цього традиційного серця міста, конструюється авторами на усіченій архетипній базі, що призводить до домінування плаского інформаційно-комунікативного, а не об'ємного й різнобарвного культурно-містичного його прочитання. Подібні провінційні міста занурені в сьогочасне буття і майже не мають категорії історичного часу в системі координат свого мислення, що дозволяє владі довільно перекодовувати їхнє давніше минуле.

У романі “Інавгурація” М. Лазарука образ міста виконує композиційнотвірну функцію: слугує обрамленням – сценою із впізнаваними декораціями, де розігруються політичні трагіфарси. Образи, які конституюють соціоміфічну проблематику роману – Управа (владна вертикаль), церква (політизованість релігії), гіпсові леви біля управи (уособлення народу), Столиця (поза кадром, але постійно наявна як дзеркальна опозиція), дозволяють деталізовано прослідкувати всі смислові нюанси реалізації влади (письменник розглядає такі аспекти: влада і звичайна людина, влада і чиновництво, божественне та соціальне походження влади, влада й історична пам'ять, влада і мораль, владці й філософи, безвладдя, влада як покарання) та механізми проведення виборів. Центром, віссю – і композиційною, і сюжетною, й ідейною – у першій частині роману слугує міфема “вольєри” (так алегорично названо обласну управу), що втілює собою осередок влади, на регіональному рівні дублює вищу сходинку політичної ієрархії – столичні структури.

Також у тексті присутні численні елементи, що вказують на географічні контури міста: топоніми (Рогатка, Гарячий Урбан, Соборовий майдан), конкретні локуси (аеропорт, сізо, центральний майдан, ресторани й кафе, будинок управи), просторово-речові координати (східний край міста окреслює сірий рельєфний силует заводу), природні об'єкти (ріка Прут, порослі лісом передкарпатські ландшафти), квалітативні деталі урбаністичного хронотопу (зачовгана бруківка, архітектурні шедеври, охлялі старенькі будівлі, пишна споруда управи, помпезні сходи, ошатний майдан, який “прикрашають металеві визволителі на п'єдесталі міні-мавзолейчику, з іншого – велетенське панно з державницькою символікою” [6, 60]) тощо. Константний обрис міста відтінює екзистенційно й соціально безсенсову динаміку “виборчої веремії”, провінційний жах перед зміною найвищої влади у столиці, що провокує сатирично зображувані “ескапістські” настрої серед чиновництва (“Сам шеф волів би засісти десь невидимкою хоч на декілька тижнів, аби минулася ворохобія, як про себе називає зміну влади у верхах. Тут тобі ніяка ні інтуїція, ні індукція, ні протекція не допоможуть” [6, 43]). Окрім матеріальної пам'яті минулого (архітектури й топоніміки), М. Лазарук акцентує духовну пам'ять місця, реалізовану у мові (використання місцевої говірки). У результаті вимальовується образ Чернівців, проте конкретика місцевості не заважає митцю створити враження типовості подій, осіб та обставин. Цікавим прийомом є також метафоричне осмислення сучасної ситуації в Україні за допомогою екстраполяції сатиричного образу-символу психіатричних лікарень на просторові координати всієї країни

(засилля масової культури, дезактуалізація національної історичної пам'яті). Зміна влади описується через прийом антропоморфізації урбанного простору, зокрема, його елементів [6, 126; 6, 180].

Політизація релігії виражена символом спрофанованої церкви, яка стала місцем формування політичної популярності діяча з управи, чому святий отець не чинить перешкод з корисливих цілей [6, 105–106].

Похмурі або саркастичні за емоційним і семантичним навантаженням епітети та прикладки (стіл-плаха, барлоги-кабінети, кабінет-спортзал тощо) використовуються для змалювання знакового місця концентрованої влади – кабінету генерал-губернатора в Управі. Це приміщення символічно отримує назву “гробниці”, що вказує не лише на відсутність творчих, продуктивних ідей та рішень, а й уособлює мертвий уламок загиблої імперії, по якій залишилась матеріальна та звичаєва (радянський спадок бюрократизму, некомпетентності, безвідповідальності тощо) пам'ять (характерна деталь – на стіні кабінету висить “велетенська карта старої імперії, на якій досі існують уже неіснуючі держави” [6, 24]). Сконцентрована в певному об'єкті (Управі, депутатському мандаті, посаді президента) політична влада в усвідомленні людини об'єктивно необхідна, бо вона сприймається або як обов'язковий елемент суто людської екзистенції, або як одвічний, сформований тисячолітньою практикою регулятор суспільної комунікації, без якого настане хаос і нівелюється сама ідея соціуму як такого. Влада над суспільством стає фетишем, метою існування, оскільки суб'єкт не усвідомлює ефемерності її смислу, зате добре відчуває конкретність і реальність її структури: “Влада – це знак існування, засоби влади набувають свого значення тільки завдяки буттю, яке їх використовує” [4]. На думку дослідника Ігоря Ісаєва, уся демократична міфологія ґрунтується на постулюванні роздільності гілок влади за беззаперечного домінування законодавчої (парламенту), внаслідок чого створюється ілюзія розташування влади (нематеріальної за суттю) у певних організаційних структурах. Сама влада набуває характеру техніки управління, впливу, маніпулювання, метастазуючи у розмножених регіональних представництвах.

Опозиція “столиця – провінція” експлікується письменником однозначно: може існувати лише у вигляді чітких, давно регламентованих стосунків керівної, всемогутньої метрополії та упослідженої, безправної периферії (хтось із віце-прем'єрів “щось вимагатиме або ж просто для розрядки дасть прочуханки провінції, яка сяка-така ні хрена не робить, лиш дотації випрошує” [6, 26]). “Столиця” призначає на посади, надсилає накази і директиви [6, 45], вона становить намацальну сутність влади, верхівку соціальної вертикалі.

Столиця традиційно співвідноситься із центром світу, є вмістилищем й реалізатором вищого порядку. Периферія ж не є носієм сакрального, вона повністю профанна, мирська, тому влада на місцях визнається тільки у якості блазенського “перевернутого” й обниженого відображення влади вищої, столичної. Художнє потрактування цього феномену характеризується посиленою увагою до провінції, де механізми влади знаходяться на виду, вони зрозумілі й зримо конкретні, через те

зазнають значної примітивізації в очах обивателя. Змальовуючи події передвиборних перегонів, письменники акцентують їх абсурдизовану й фізіологічну суть, вивертаючи назовні найогидніші деталі побуту можновладців та їхнього приватного життя (романи О. Вільчинського, П. Кралюка, М. Лазарука, Є. Положія та ін.). Твори подібної тематики, як правило, спекулюють на небайдужості читача до актуальних політичних подій та привабливості “скандального” наративу.

Внутрішні дихотомії Києва, в якому історично наявні й конфліктують між собою доцентрові (столичні) та маргінальні (провінційні) тенденції, не знаходять вираження на сторінках розглядуваних творів, оскільки й сама столиця залишається у віддаленій оптиці художніх розповідей. Те, що столиця у сучасних романах часто відходить на задній план, Я. Поліщук пояснює ще й нівеляцією іміджу Києва “через бездарну політику української влади, яка спричинилася до падіння авторитету цього міста” [10, 128]. Також важливим для формування й функціонування соціальних міфів політичного спрямування конкретного суспільства є наявність спільного інформаційного простору: з добою інтернету ця площина стала загальнодоступною й практично суцільною.

У результаті маємо розмивання опозиції між центром і периферією, оскільки формування соціальних міфів відбувається за рахунок циркулювання інформації у всепроникному інформаційному полі. Столиця у названих романах постає міфічним далеким Центром, функція якого божественна, бо він є аналогом Світового Центру, впорядковуючим хаос початком (віра у рятівну силу, всемогутність Центру і Президента іронічно обігрується в “Інавгурації” [6, 240]). Саме тому вказівки й моделі поведінки (соціополітичної в тому числі) приймаються звідти завжди з вірою у їхню істинність. Про українське суспільство як таке, що має “виразно централізовану ієрархію, в якому нормативною визнається лише позиція Центру”, говорить також Я. Поліщук [10, 124]. Однак існує й інша точка зору: Євген Положий у художньо-публіцистичному романі “Потяг” інтерпретує колізію “столиця – провінція” як таку, що зберігає традиційну ієрархічність лише зовні, сутнісно дистанціюючись від неї за допомогою іронічного сприйняття: в провінції начебто видніше облуду тих чи тих політичних нарративів, але при цьому ефективність різноманітних піар-заходів більша (люди чесніші, наївніші – пояснюють письменники, у такий спосіб формуючи популістський міф). Використовуючи образ Ейфелевої вежі, яку повноформатно видно здалеку, а зсередини краще зрозумілі її структурні особливості, письменник метафорично демонструє відмінність сприйняття “передвиборних технологій” у столиці та на периферії, констатує дистантну перевагу останньої: “Те, що відбувалось у столиці, з усією силою маразму бехало саме по наших мізках. І нам якраз усе було зрозуміліше” [11, 65–66]. Але сила владних технологій і полягає якраз у тому, що навіть за чіткого розуміння їхньої сутності, усвідомлення їхніх маніпулятивних дій, результатів самих дій і впливу уникнути неможливо – соціальна природа людини закладена на підсвідомому рівні.

Актуалізація міфу месіанізму має місце в усіх трьох романах: у М. Гримич його артикулює політичний авантюрист Павло Печеніг (“Містечко –люкс! Воно [...]”

потребує свіжої крові, викиду адреналіну, воно чекає на пришестя. [...] чекають на мене! Молодого і нахабного” [1, 13]); у романі “Інавгурація” його оприявнює автор, вводячи у композицію (назва другої частини роману “Друге пришестя”) та засновуючи на цьому міфі одну із сюжетних ліній (біблійні алюзії у діалогах Лодка й Гапоші); у Г. Тарасюк тема месіанізму виступає закадровим пуантом, втіленим у підкреслюванні окремих ментальних якостей українців (гоноровості, впевненості у своїй непоборності та унікальності при небажанні й невмінні діяти, постулюванні історико-культурницької винятковості). Письменники наголошують також, що створення індивідуальної міфології майбутнього “вождя” має однакову природу всюди – і в столиці, і у провінції – вона заснована на “блефі” [1, 27, 125; 6, 95].

У літературознавчій та філософській думці традиційно вважається, що місто впродовж усієї історії свого існування протиставлялося дикій, незайманій природі, з одного боку, і сільському ландшафтному, як більш адекватному людині, середовищу – з другого [14, 658]. У сучасній прозі подекуди топос великого міста слугує уособленням граничної відірваності людини не лише від природи, а насамперед від Бога. Ю. Мушкетик розгортає цю думку у романі “Морок” [7, 35], демонструючи один із релігійно забарвлених світоглядних стереотипів: покинутість сучасної цивілізації (яку найрельєфніше репрезентують саме мегаполіси) Богом, наближення кінця часів (богопокинутість міста, зумовлену новим світовідчуттям вигнаної з Раю людини, відзначав у своїх дослідженнях В. Топоров). Образ заблукалих в часі журавлів, які помирають від інфаркту, побачивши під собою вогні міста-гіганта – це метафора людини, яка неупереджено дивиться на сучасність, бачить її жах, прикінцевість, екзистенційну безглуздість і метафізично гине від усвідомлення неунікності існування в цьому світі абсурду, світі-без-Бога, неможливості повернутися до Золотого віку.

Загальнонаціональний кризовий стан через застосування прийому контрастного паралелізму намагається осмислити Ю. Мушкетик. Актуалізуючи традиційну опозицію “місто – село”, що має міфологічну природу (село як осердя всього духовного, природного, звичаєвого протистоїть в трансцендентному плані місту як витвору цивілізації, втіленню штучності й особистісної нівеляції), письменник метафорично зображує внутрішньоміграційне спустошення й анахронічне натуральне господарство сучасного села (“Село варить картопляну юшку, годує свиню на продаж у город, щоб купити штанці й букварик дитині. Третина хат порожні” [8, 35] та місто – біблійний Вавилон, що “гине в облуді ідей, здебільшого хибних, а якщо трапляються істини, вони заплутані, обсновані, як муха павутиною, користю, захвойдані в тій облуді, присутні не відрізнити від несутніх, у них ніхто не вірить, все тоне в словах, галасах, гавкоті радіо, миготінні телевізорів, які далі й далі топлять у багниську мораль” [8, 35]. Зовні антагоністичне змалювання сільських та міських реалій об’єднане спільною смисловою домінантою: всюди панує занепад, тільки у місті його природа морально-етичного характеру, а в селі – матеріального. Протиставлення зовнішньої убогості села й позиченого іноземного лиску міста (“У місті в супермаркетах полиці ломляться від іноземних товарів,

загорнутого в блискучі папірці їдла, село довбає корявими пучками бульбу й кришить огірки-жовтяки” [8, 35]) увиразнює не лише соціальний аспект (злочинну безгосподарність владної верхівки), а й семіотичний – значення села як першопочатку людства й усіх його духовних надбань вивітрується внаслідок розриву з екзистенцією самого знаку, частково – його зниканням, а частково – заміщенням міськими культурними й індустріальними сурогатами.

Провінція у письменників виступає уособленням всієї країни, що ніби підтверджує тезу Оксани Забужко про ментально-культурну провінційність постколоніальної України [3], де дивовижною видається чесність, порядність, точність, оригінальність думання і вчинку (як приклад може слугувати іронічне перекодування міфологеми виборів [1, 112]). Міцно вибудована письменниками провінційна (“містечкова”) ідентичність теж може бути потрактована як позитивний момент, оскільки містить чітку аксіологічну шкалу й своєрідну герменевтику світосприйняття [10, 135].

Щодо Центру, то суперечлива збірна ідентичність Києва, на яку вказують дослідники, спричиняє неакцентованість, розмитість топосу столиці у розглянутих творах. Столиця виступає дистанційованим, тому абстрагованим осердям влади, центром, який все тримає, але формально залишається “за кадром”, розмиваючи дихотомію між “столицею – провінцією”.

Отже, процеси міфотворення в сучасній літературі улягають загальним соціокультурним тенденціям децентралізації сучасного світу: колізія “центр – периферія” реалізується в образно-символічному та ідентифікаційному роздробленні єдиного центру, транспланації його на маргінеси (тому в соціально зорієнтованій прозі актуалізується “містечковий”, архетипно редукований тип урбанізму). Однак з іншого боку маємо принципове збереження в соціумі впорядковуючої владної ієрархії (забезпеченого ментальністю та постімперською історичною традицією), де Столиця залишається структуротворчим політичним чинником, який впливає на життя окремих регіонів, що знайшло відповідну репрезентацію у розглянутих художніх творах.

Окрім символічного вираження влади, міфологеми виборів, популістського міфу, у контексті дослідження колізії “столиця – провінція” вартими розгляду є міфічні конструкти окциденталізму, антиокциденталізму, комплексу малоросійства тощо. Урбаністичний простір функціонування соціальних міфів також потребує докладнішого дослідження як цілісна семантична сфера.

Література

1. Гримич М. Варфоломієва ніч : [роман] / Марина Гримич. – Львів : Кальварія, 2002. – 160 с. – (Першотвір). – (Серія “Коронація слова”).
2. Даниленко В. Лісоруб у пустелі : Письменник і літературний процес / Володимир Даниленко. – К. : Академвидав, 2008. – 352 с.
3. Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса : [Вибрана есеїстика 90-х] / Оксана Стефанівна Забужко ; [Вид. 2-ге, доп.]. – К. : Факт, 2001. – 340 с.

4. Исаев И. Метафизика социализма : (От логоса к мифу) [Электронный ресурс] : / Игорь Исаев // *Духовность*. – 2003. – № 6. – Режим доступа к статье : <http://ni-journal.ru/archive/56157ba6/dec149ae/ddec68bb/3fb4c883>.
5. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
6. Лазарук М. Інавгурація : [роман-дилогія] / Мирослав Лазарук. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – 248с. – (Першотвір).
7. Мушкетик Ю. Морок : [роман] / Юрій Михайлович Мушкетик. – К. : Український письменник, 2001. – 216 с. – (Першотвір).
8. Мушкетик Ю. М. У пастці : [роман] / Юрій Михайлович Мушкетик. – К. : Укр. письменник, 2004. – 207 с. – (Першотвір).
9. Пастушенко Л. Знак Скорпіона, або Жива і мертва вода в сатирі Галини Тарасюк / Леонід Пастушенко // Тарасюк Г. Т. Цінь Хуань Г'онь : [роман-антиутопія] / Галина Тимофіївна Тарасюк. – Біла Церква : КОТО "Культура", "Буква", 2008. – 256 с.
10. Поліщук Я. Із дискурсів і дискусій : [нариси] / Ярослав Поліщук. – К. : Акта, 2008. – 286 с. – (Наукове видання).
11. Положій Є. Потяг : [роман] / Євген Положій ; [худож.-оформлювач О. Г. Жуков]. – Харків : Фоліо, 2008. – 251 с. – (Першотвір). – (Серія "Література").
12. Ставнича О. Соціальний міф у літературознавчому вимірі: термінологічний аспект / Олена Ставнича // *Слово і Час*. – 2009. – № 2. – С. 24–32.
13. Тарасюк Г. Т. Цінь Хуань Г'онь : [роман-антиутопія] / Галина Тимофіївна Тарасюк. – Біла Церква : КОТО "Культура", "Буква", 2008. – 256 с. – (Першотвір).
14. Філософський енциклопедичний словник ; гол. ред. кол. В. І. Шинкарук ; наук. ред. : Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
15. Duncan H.D. *Language and Literature in Society. (A Sociological Essay on Theory and Method in the Interpretation of Linguistic Symbols with a Bibliographical Guide to the Sociology of Literature)*. – Chicago, 1953.

Анотація

Автор досліджує художню колізію "столиця – провінція" з погляду текстуального втілення соціальних міфологічних уявлень та стереотипів в образно оформленому урбанному просторі. У статті докладно проаналізовано семантику соціальних міфів політичного спрямування, визначено сюжетотвірну, композиційну та смислову ролі урбаністичних локусів для художньої експлікації міфологеми виборів, символіки влади, ідеологічних конструктів популізму та месіанізму. Також приділено увагу опозиції "місто – село" і формуванню "містечкового" топосу в сучасній українській прозі.

Ключові слова: соціальний міф, урбаністичні локуси, колізія "столиця – провінція", ідеологічні конструкти, розмивання опозиції, "містечковий" топос.

Аннотация

Автор исследует художественную коллизию "столица – провинция" с точки зрения текстуального воплощения социальных мифологических представлений и стереотипов в образно оформленном урбанистическом пространстве. В статье проанализирована семантика социальных мифов политического направления, определена сюжетообразующая, композиционная и смысловая роли урбанистических локусов для художественной экспликации мифологеми выборов, символики власти, идеологических конструктов популизма и мессианизма. Также рассмотрена оппозиция "город – деревня" и формирование "местечкового" топоса в современной украинской прозе.

Ключевые слова: социальный миф, урбанистические локусы, коллизия "столица – провинция", идеологические конструкты, снятие оппозиции, "местечковый" топос.

Summary

Artistic collision “capital – the provinces” is investigated by the author from the point of view of textual realization of social mythological imaginations and stereotypes in the figurative executed urban space. In the article semantics of political direction social myths are analyzed, plotcreative, composition and sensecreative roles of urban locales for artistic explication of votes mythologem, the symbol of power, populism and messianism ideological constructions are defined. Attention is also paid to opposition “capital – the province” and “provincial” topos forming in modern Ukrainian prose.

Keywords: social myth, urban locales, “capital – the provinces” collision, ideological constructions, opposition removal, “provincial” topos.

МИФОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТ МІСЬКОГО ТЕКСТУ

УДК 821.161.2–1Белый.09

Винокурова-Капинус Т.Л.,
аспирант,
Харьковский национальный
университет имени В. Н. Каразина

МИФОЛОГЕМА ГОРОДА-ПРИЗРАКА В КРИТИЧЕСКОЙ ПРОЗЕ РАННЕГО АНДРЕЯ БЕЛОГО

Мифологема инфернального города-призрака в творчестве А. Белого начинает формироваться в критической прозе 1904–1905 гг. Мотивный анализ статей показывает, что урбанистическая мифология раннего Белого практически тождественна символистской интерпретации Петербурга и/или “петербургского текста”.

Семиотика Петербурга и особенности “петербургского текста” в достаточной мере исследованы в работах В. Топорова, Ю. Лотмана, З. Минц и др. Из текстов А. Белого по понятным причинам внимание уделяется, прежде всего, роману “Петербург”. Однако урбанистические темы и мотивы, послужившие основой для его создания, присутствуют и у раннего Белого, в том числе и у Белого-журналиста. Критическая проза сама по себе составляет наименее исследованный пласт в творчестве писателя. Единственной работой, посвященной в том числе и проекциям города в критике, является статья А. Лаврова “Петербург до “Петербурга” в мифопоэтике и творчестве Андрея Белого”. Исследуемый в ней материал ограничивается публикациями только 1907 г., поэтому данная проблема нуждается в расширении и подключении более ранних текстов, так как именно в них находятся первоисточки символического города – Петербурга.

В формировании “петербургского текста” В. Топоров отмечает исключительную роль писателей-москвичей (и шире – не-петербуржцев). “Петербургский текст менее всего был голосом петербургских писателей о своем городе. Устами Петербургского текста говорила Россия и прежде всего Москва. Потрясение от их встречи с Петербургом ярко отражено в Петербургском тексте, в котором трудно найти следы успокоенности и примиренности” [9, 277–278].